

1-TOM, 10-SON

TALABALARDA MUAMMOLI TA'LIM ASOSIDA DARSLARNI TASHKIL
ETISH VA DIVERGENT TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH

Adizova Nigora Baxtiyorovna

Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti

Annotatsiya: Tadqiqotda ta'lim tizimida samarali o'qitish texnologiyalaridan biri – bu muammoli o'qitishdir. Uning vazifasi faol bilish jarayoniga undash va tafakkurda ilmiy-tadqiqot uslubini shakllantirishdir. Muammoli o'qitish ijodiy faol shaxs tarbiyasi maqsadlariga mos keladi. Muammoli o'qitishning mohiyati muammoli vaziyatni vujudga keltirish orqali yangi bilimlarni mustaqil o'zlashtirishdan iboratligi ta'kidlab o'tildi.

Kalit so'zlar: divergent, intellektual, diqqat, idrok, assotsiatsiyalar jarayoni, tafakkur, reproduktiv, ijodiy fikrlash, mustaqil, evristik, muammoli ta'lim, muammoli vaziyat, samarali texnologiya

Muammoli ta'lim talabalarning aqliy harakatlarida tayyor aqliy mashqdan foydalanishida yordam beradi. Muammoli ta'lim o'qituvchidan talabalarning sistematik suratda bilish harakatlarini keltirib chiqaradigan muayyan harakatlarni talab qiladi.

Bu harakatlar yangi tushunchaning mohiyatini ochib beruvchi usulni mustaqil o'rganishi bilan xarakterlanadi.

Muammoli ta'lim bilan an'anaviy ta'lim orasidagi farqni bir ikki holatda ko'ramiz.

Ular asosan maqsad va pedagogik prosessni tashkil qilish tamoyillariga ko'ra farq qiladi.

Tarkib topayotgan ta'lim tipining maqsadi – ilmiy bilish natijalarini o'zlashtirish o'quvchilarni fan asoslari bilan qurollantirish hamda ularda tegishli ko'nikma va malakalarni hosil qilishdir.

Muammoli ta'limning maqsadi ilmiy bilish, bilimlar sistemasi natijalarini o'zlashtirishgina emas, balki bu jarayon natijalariga erishish yo'lini ham o'zlashtirishdir.

O'quvchining mustaqil bilishini shakllantirish hamda uning ijodiy qobiliyatini o'stirishdir.

1-TOM, 10-SON

“O‘qituvchi tomonidan tashkil qilinadigan izohli-illyustrativ ta‘lim asosida o‘quvchilarga fandagi tayyor xulosalarni berish yotadi.”¹ Muammoli ta‘limni tashkil qilish asosida o‘quvchining mustaqil bilishini hisakllantirish hamda uning ijodiy qobiliyatini o‘stirishdir.

Izohli ta‘limda o‘quvchilarning izlanishli faoliyat elementlari ayniqsa predmet mazmunining o‘zi masalani yechishni kuzatishni umumlashtirishni nazarda tutadigan tabiiy matematika sinfidagi predmetlarni o‘rganishda istisno qilinmaydi. Biroq o‘qituvchitomonidan fandagi tayyor xulosalarni o‘quvchilarga yetkazish, xususan ijtimoiy sikldagi predmetlarda ustunlik qiladi.

Muammoli ta‘limda ham reproduktiv faoliyatni talab qiladigan masala va topshiriqlarni o‘qituvchi tushuntirib berishi va uni o‘quvchi tomonidan bajarilishi istisno qilinmaydi. Biroq tabiiy-matematika sikli predmetlarida izlanishli faoliyat tamoyili ayniqsa ustunlikka ega.

Shunday qilib o‘quv jarayonini tashkil qilish xarakteri muammoli ta‘limning izohli ta‘limdan farqi negizida qurilgan. Izohli ta‘limda o‘qituvchi dalillarni o‘zi bayon qiladi, o‘zi ularni tahlil qiladi va yangi tushunchakarning mohiyatini tushuntiradi. Yangi teoremlar, qoidalar, qonunlarni aniqlashni o‘zi ta‘riflaydi. Ko‘rinib turibdiki, bu yerda muammoli vaziyatlar yo‘q.

Bunda talabalar o‘qituvchining tushuntirganlarini tinglaydilar va idrok etadilar hamda yangi bilimlarni esda qoldirish yo‘li bilan yangi harakatlarni esa o‘qituvchi harakatiga taqlid qilish yo‘li bilan o‘zlashtiradilar.

Muammoli ta‘limda o‘qituvchi faoliyati shundan iboratki, u zarur hollarda eng murakkab tushunchalar mazmunini tushuntira borib muntazam ravishda muammoli vaziyatlar vujudga keltiradi, o‘quvchilarni dalillardan xabardor qiladi va ularning o‘quv bilish faoliyatini hisunday tashkil qiladiki, bunda o‘quvchilar dalillarni analiz qilish asosida mustaqil ravishda xulosa va umumlashmalar qonunlarni aniqlab ifoda qilishni yoki ma‘lum bilimlarni yangi vaziyatlarda mustaqil qo‘llanishni yoki nihoyatda borliqni badiiy tasvirlashni o‘rganadi, insho yozadi, rasm chizadi.

Natijada o‘quvchilarda aqliy operatsiya va harakatlar malakasi bilimlarni amaliyotda qo‘llanish malakasi hosil bo‘ladi, diqqat, iroda, ijodiy tasavvur, faraz

¹ Maxmutov M. Maktabda problemali ta‘limni tashkil qilish. T. “O‘qituvchi”, 1981, 18-bet.

1-TOM, 10-SON

qilish rivojlanadi, yangi bilimlarni kashf qilish hamda gipotezalarni ilgari surish va asoslash yo'li bilan yangi harakat usullarini topish qobiliyati tarkib topadi.

Tabiiyki, yuqorida ko'rsatilgan qoidalarni mutlaq deb bilish to'g'ri emas, chunki o'zlashtirish prosesning harakteriga ta'sir etuvchi boshqa omillar haqida gapirmaganda o'qituvchining o'zi ham har bir o'quvchi ham o'z individualligiga egadir. Shuning uchun ham aynan bir mavzuni muammoli o'rganish usullari o'quvchilarning individual qobiliyatlarini rivojlanish va umumta'lim tayyorligi darajasini shart qilib qo'yadigan turli xil variantlarga ega.

Yangi bilimlar avvalgi bilimlar bilan bog'lanmasa, aqliy mashaqqat muammoli bo'lmaydi. Bunday mashaqqat aqliy izlanishni kafolatlamaydi. Muammoli vaziyat har qanday fikrlash mashaqqatlaridan farq qilib, unda talaba mashaqqat talab qilgan obyekt (tushuncha, fakt)ning unga avval va ayni vaqtda ma'lum bo'lgan vazifa, masala bo'yicha ichki, yashirin aloqalarini anglab yetadi. Shunday qilib, muammoli vaziyat mohiyati shuki, u talaba tanish bo'lgan ma'lumotlar va yangi faktlar, hodisalar (qaysiki, ularni tushunish va tushuntirish uchun avvalgi bilimlar kamlik qiladi) o'rtasidagi ziddiyatdir. Bu ziddiyat bilimlarni ijodiy o'zlashtirish uchun harakatlantiruvchi kuchdir.

Muammoli vaziyatning belgilari quyidagilar:

- talabaga notanish faktning mavjud bo'lishi;
- vazifalarni bajarish uchun talabaga beriladigan ko'rsatmalar, yuzaga kelgan bilish mashaqqatini hal qilishda ularning shaxsiy manfaatdorligi. Muammoli vaziyatdan chiqa olish hamma vaqt muammoni, ya'ni nima noma'lum ekanligini, uning nutqiy ifodasi va yechimini anglash bilan bog'langan.

Muammo uch tarkibiy qismdan iborat: ma'lum (berilgan vazifa asosida), noma'lum (ularni topish yangi bilimlarni shakllantirishga olib keladi) va avvalgi bilimlar (talabalar tajribasi). Ular noma'lumni topishga yo'nalgan qidiruv ishlarini amalga oshirish uchun zarurdir. Avvalo talabaga noma'lum bo'lgan. O'quv muammosi vazifasi belgilanadi va bunda uning bajarilish usullari hamda natijasi ham noma'lum bo'ladi, lekin talabalar o'zlaridagi avval egallangan bilim va ko'nikmalarga asoslanib turib kutilgan natija yoki yechilish yo'lini izlashga tushadi.

Shunday qilib, talabalar biladigan vazifa va uni mustaqil hal qilinish usuli o'quv muammosi bo'la olmaydi, ikkinchidan, biror vazifaning yechilish usullarini va

1-TOM, 10-SON

uni izlash vositalarini bilishmasa ham o'quv muammosi bo'la olmaydi. O'quv muammosining muhim belgilari quyidagilar: yangi bilimlarni shakllantirishga olib keladigan noma'lumning qo'yilishi; talabalarda noma'lumni topish yo'lida izlanishni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan muayyan bilim zaxirasining bo'lishi. O'quv muammosini yechish jarayonida talabalar aqliy faoliyatining muhim bosqichi uning yechilish usulini o'ylab topish yoki gipoteza qo'yish hamda gipotezani asoslashdir. O'quv muammosi muammoli savollar bilan izchil rivojlantirib boriladi va bunda xar bir savol uning hal qilinishida bir bosqich bo'lib xizmat qiladi.

Muammoli ta'lim bu-o'quvchiga beriladigan bilimning qaysi qismini, qanday yo'l bilan berish muammosini samarali hal qilishga qaratilgan o'qituvchi faoliyatidir. Muammoli ta'lim darsda bir vaqtning o'zida o'qituvchi va o'quvchilarning hamkorlikdagi harakati bo'lib, u o'quvchi shaxsidagi muhim belgi-ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. N.G.Dayri aytganidek, darsda o'rganiladigan mazmunning murakkab qismini o'zlashtirishda o'qituvchining faoliyati qanday bo'lsa, o'quvchi faoliyatini ham shu darajaga etkazish muammoli ta'limning asosiy maqsadidir. Muammoli ta'lim - o'quvchilarning erkin fikrlashlariga, o'zining fikrini erkin bayon qila olishlariga va fikrlarini yanada rivojlantirishlariga ta'sir etishdir. Bunda o'quvchi diqqat bilan tinglashi, mustaqil va yolg'iz fikrlashi, jamoa bo'lib fikrlashi, tahlil qilishi, ko'pchilik bo'lib muhokama qilishi va to'plangan fikrni bayon qila olishi kerak. Agar o'qituvchi yangi mavzuni ta'sirli bayon qilib, ko'rgazmalardan unumli foydalansa, bayon nihoyasida ayrim o'quvchilar bilan ish olib borsa, o'quv jarayoni samarali bo'ldi yoki faol bo'ldi, deb hisoblash mumkin. Ammo bu ta'lim usuli an'anaviy ta'lim berishdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Махматов М. М. М. Maktabda problemali ta'limni tashkil qilish. T. "O'qituvchi", 1981, 18-bet.
2. Богоявленская, Д.Б. Психология творческих способностей [Текст]: учеб, пособие для студ. высш. учеб, заведений / Д.Б. Богоявленская. - М.: Академия, 2002. - 320 с.
3. Вяткин, Л.Г. Самостоятельная работа учащихся на уроке [Текст]: лекция по педагогике для студентов университета / Л.Г. Вяткин. - Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1978. - 25 с.
4. Горенков, Е.М. Проблемы рационального использования внеурочного времени сельскими школьниками [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук/ Е.М Горенков. - М., 1973. - 24 с.

1-ТОМ, 10-СОН

5. Загвязинский, В.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования [Текст]: учеб, пособие для студентов высших учебных заведений / В.И. Загвязинский, Р.К. Астахов. - М.: Academia, 2001. - 208 с.

6. Зиновкина, М.М. Основы инженерного творчества и компьютерная интеллектуальная поддержка мышления. Азбука ТРИЗ. Педагогический курс [Текст]: учеб, пособие / М.М. Зиновкина, А.В. Подкатилин. - М.: МГИУ, 1995. - 174 с.: ил.

7. Данилов, М.А. Воспитание у школьников самостоятельности и творческой активности [Текст] / М.А Данилов // Советская педагогика.- 1961. - №8.- С. 9- 14.

